

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Ю. Котляр

ПОЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ МИКОЛАЇВЩИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ (1921-1929 рр.)

Проблема українсько-польських взаємин в історичному контексті протягом багатьох років не втрачає своєї актуальності. Особливо активно науковці вивчають першу половину ХХ століття – період ускладнення відносин між двома народами на тлі глобальних перетворень в Європі та Радянському Союзі. На наш погляд, важливе значення має проблема дослідження становища польської національної меншини на півдні України, а особливо на Миколаївщині в 20-х роках ХХ століття, коли розвивалась тоталітарна система та діяли закони нової економічної політики.

У роки незалежності України виданий ряд праць істориків і політологів, у яких проблематика міжнаціональних стосунків аналізується з позицій нового бачення [1]. Серед них праці науковців Інституту історії України та Інституту національних відносин і політології НАН України [2]. У них на основі не відомих раніше архівних документів показано становище поляків, німців, євреїв, болгар, татар в умовах нової економічної політики та під час існування тоталітарної системи [3]. Деякі з них присвячені півдню України та Миколаївщині [4]. В цілому ж у статтях, що торкаються проблем історії польського населення, переважає вивчення соціальних аспектів, національно-культурної політики, тоді як питання розвитку сільського господарства і радянзації практично не висвітлені.

В останні роки зросло значення краєзнавства в загальній системі історичних наук. Деякі відомості про господарство національних меншин доби непу можна знайти в матеріалах регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференцій, що відбувались в Києві, Одесі, Херсоні [5]. Особливу увагу заслуговує робота науковців Запоріжжя,

які регулярно проводять науково-практичні конференції, де досліджуються етнонаціональні процеси на Півдні України [6]. Важливо, що деякі питання розвитку національних меншин південноукраїнського села знаходять своє відображення у дисертаційних працях Л. Скотнікової, А. Черкаського, М. Шитюка [7].

Оцінюючи ступінь вивченості даної проблеми в цілому, слід зазначити, що, незважаючи на зростання в останні роки обсягу літератури, багато питань становища польського населення в Україні у 20-ті роки не знайшло належного висвітлення. Особливо слабо вивчено Миколаївщину. Тому вважаємо, що наша стаття не буде зайвою в процесі вивчення становища польського населення в добу нової економічної політики.

Серед національних меншин, що проживали в УСРР, поляки за переписом 1926 р. посідали четверте місце – 476,4 тис. чоловік, в тому числі на території сучасної Одеської області – 27277 [8], Херсонської – 4700, Миколаївської – 12369 [9].

З 1925 року в районах, де переважало польське населення, за постановою РНК УРСР від 29 серпня 1924 р. почали виділятися польські національні сільські ради. Переважна більшість національних сільських рад і районів виникла в західних областях, на Поділлі, проте створювались вони і на півдні України. Так, на території Лепетиського та Н.-Сірагозького районів сучасної Херсонської області діяли 3 польські сільради, у яких проживало 1930 поляків. Була створена своя сільрада в селі Киселівка Снігурівського району на Миколаївщині, де проживало 1369 поляків [10]. Проте більшість польського населення не мала своїх національних рад. Створення системи польських сільрад ставило метою якомога скоріше й досконаліше втілити на практиці більшовицьку політику соціалізації, залучити на бік радянської влади численні маси селян-поляків [11].

У селі Киселівка Максимівської сільської ради Снігурівського району у 1924 році нараховувалося 279 дворів. Очоловав сільраду поляк Й. Зінкевич [12]. У 1925 році було створено Киселівську польську національну сільську раду в складі 15 депутатів, яку очолив П. Зубович. При сільській раді діяли адміністративно-фінансова, земельна й культосвітня секції, 24 виконавці – 16 з бідноти та середняків і 8 заможних [13]. Населення польських сіл було, як правило, заможним. Мешканці Киселівки мали у своєму розпорядженні у 1927 р. 437 коней, з них 225 – робочі, 308 корів, а разом – 508 голів великої рогатої худоби, 72 вівці, 321 свиню [14].

Крім Киселівки, на Миколаївщині поляки більш-менш компактно проживали у трьох населених пунктах: селі Щербані Вознесенського

району (близько 100 чоловік), хуторі Жовтень Очаківського району (155 осіб) та хуторі Іваницький Привільнянського, а потім Новоодеського району [15]. У 1923 році в хуторі Іваницькому нараховувалося 32 двори, 36 господарств, 104 будівлі, тут проживало 135 мешканців. Населений пункт розташований на рівнинній місцевості, в ньому знаходилося 2 криниці, води було достатньо для забезпечення потреб населення. У трьох верствах від хутора проходила ґрунтова дорога Сухий Єланець – Миколаїв, якою часто користувалися селяни [16].

У Миколаєві у 1926 році проживало 1769 поляків, що становило 1,79% [17] усього населення міста. Найбільше їх було на двох промислових підприємствах: склозаводі і суднобудівному ім. А. Марті (на кожному з них працювало приблизно по 350 чоловік).

З метою встановлення політичного контролю над польською національною меншиною і проведення політики радянзації в її середовищі, в січні 1924 року при Миколаївському окружкомі партії було утворено польське бюро у складі чотирьох чоловік (на 1 січня 1926 року комуністів-поляків в окрузі було 51 чоловік, з них 39 – кандидати у члени партії). Протягом року ним було проведено чотири загальні зібрання польського населення в місті Миколаєві з питань внутрішньої і зовнішньої політики радянської влади, зокрема національної політики [18]. Щоб посилити партійний контроль над польськими трудящими, в кінці 1925 року при партбюро заводу ім. А. Марті утворюється комісія у справах нацменшин. Однак її діяльність виявилася блефом: на перше засідання ніхто не з'явився, а на друге – пришли усього 4 поляки. Тоді польбюро ухвалило виділити нацменуповноважених у кожний з цехів підприємства, на яких покладалась персональна відповідальність за роботу серед національних меншин [19]. Однак і надзвичайні заходи не дали бажаних результатів. Поляки не бажали підкорятися контролю радянської влади.

Надзвичайно негативну реакцію у них викликали тенденційні, нерідко антипольського змісту, доповіді і лекції “Про становище в Польщі”, в яких уряд Ю. Пілсудського змальовувався як “буржуазний”, “реакційний”, “фашистський”. Так, під час дискусії по одній з таких доповідей двоє майстрів-поляків склозаводу заявили: “У нас серце стискається, коли Ви, товаришу доповідач, будучи поляком, вислужуєтесь перед євреями (мається на увазі: радянською владою), а не перед польською Батьківщиною [20].

У другій половині 20-х років ХХ ст. соціально-економічне становище поляків Миколаївщини різко погіршилось. У 1926 році відбулося скорочення 1400 робітників на суднобудівному заводі ім. А. Марті, в тому числі декількох десятків польських робітників. У 1927 році

було ліквідовано склозавод, в результаті чого близько 100 поляків виїхало за межі Миколаївщини [21].

Найважливішим завданням у роботі серед національних меншин вважалося втілення у життя директив комуністичної партії по індустріалізації й масовій колективізації, викорінення залишків товарного виробництва й націоналізму. У культурному будівництві головна увага зосереджувалась на ідеологічному змісті, подальшому зміцненні класової свідомості робітників. Ця політика зустріла масове незадоволення робітників, селян, широких верств населення, в тому числі й польського. Архівні документи зберегли колишні таємні дані про масове обурення поляків політикою більшовиків, різноманітних виступів селянства проти колективізації, проти закриття й опоганення костьолів.

З серйозними труднощами зіткнулася радянська влада при проведенні атеїстичної роботи і антирелігійних заходів серед польського населення. Вона не враховувала, що релігійність – національна ознака поляків, які нерідко на запитання щодо національності відповідали: “католик”. Спроба створити антирелігійні гуртки при Польському клубі в Миколаєві провалилася. З жовтня 1925 року по 1 липня 1926 року тут було прочитано польською мовою дві доповіді про походження релігії і три лекції про виникнення життя на землі, професором Сапожниковим, які відвідали кілька десятків поляків [22].

Не була результативною у польських селах войовнича атеїстична пропаганда більшовиків. Нерідко вона викликала зворотну реакцію. Так, у селищі Іваницьке через його віддаленість від костьолу протягом майже трьох років не було відмічено будь-яких спроб хрещення дітей з боку польського жіночого активу. І лише після відвідин села завідувачим польським бюро Ржепинським і проведених ним антирелігійних лекцій і бесід тут з'явився німець-ксьондз і охрестив дітей [23].

Не увінчались успіхом спроби більшовиків поставити під політичний контроль польське підростаюче покоління. Протягом 1924-1926 рр. польбюро Миколаївського окрпарткому спромоглося облудним шляхом втягнути в ряди ЛКСМУ 72 молодих поляків, із них 30 чоловік – у місті. Однак їх членство виявилось формальним. Слід відмітити, що лише три рази скликалися комсомольські збори, на яких з'явилися не більше 2-3 чоловік [24].

І зовсім невдалою виявилася спроба створити піонерський загін в польській місцевій школі. Вдалося загітувати лише трьох учнів. З метою організації піонерського загону з великими труднощами вдалося знайти комсомольця, якого польбюро направило до Харкова на

курси піонерських працівників. Коли ж він після закінчення курсів з'явився в Миколаєві, то для нього не знайшлося роботи [25].

Провал своїх спроб опанувати польську молодь польбюро пояснювало таким чином: незнання агітаторами польської мови, нерозуміння польським населенням національної політики партії, відсутність належної дисципліни [26].

Непоправних і нічим не виправданих втрат зазнали представники польської національності на території Миколаївщини внаслідок політичних репресій, депортацій, різноманітних утисків прав і свобод, які торкнулися всіх без винятку верств населення і скалічили життя тисячам громадян.

25 лютого 1929 р. політбюро ЦК ВКП(б) надіслало до республік директиву про боротьбу з терціарськими організаціями, які, на його думку, були “однією з головних опор польського куркульства й агентів польського фашизму”. Незадоволення польського населення радянською владою викликало запровадження в державі з кінця 20-х років єдиного сільськогосподарського податку та насильницька колективізація. Однак замість того, щоб подолати хлібозаготівельну кризу економічними заходами, радянська влада стала на шлях розбійницького вилучення сільськогосподарської продукції у селян [27].

Переважно в зв'язку з цим та рядом інших чинників з кінця 20-х років розгорнувся еміграційний рух польського населення України до Польщі. Офіційні радянські джерела, за свідченням Т. Єременка [28], кваліфікували цей рух як “антирадянський”, і здебільшого родинам, які подавали заяви на виїзд, відмовляли. Репресивними органами радянської влади всі потенційні емігранти бралися на особливий облік. Тому потік офіційних заяв з часом зменшився, зате набули масового характеру нелегальні втечі до Польщі цілими родинами – як поляків, так і українців.

Таким чином, становище польського населення на Миколаївщині слід розглядати через призму соціалістичних перетворень, які проводила тоталітарна держава. Одним з перших її діянь було проведення національного районування, яке насправді збільшило площину розколу між українцями та іншим населенням республіки, оскільки утворення територіальних об'єднань часто не враховувало місць компактного проживання народів. Серед позитивних явищ в духовно-політичному плані слід виділити політику “коренізації”, яка дала можливість зберегти культурні надбання польського населення. Разом з цим владні структури намагалися проводити політику класового розташування серед національних меншин, створюючи комітети незаможних селян, комітети взаємодопомоги, плануючи, спираючись на них, поставити село під державний контроль.

Позитивним явищем періоду непу було проведення економічних перетворень, серед яких найголовнішими стали землевпорядкування, розвиток торгівлі і кооперації, що сприяли зміцненню індивідуальних і колективних господарств.

У взаємовідносинах з поляками на перший план вийшло релігійне питання. Однак більшовицька атеїстична пропаганда нерідко викликала зворотну реакцію у польських жителів.

Проте найбільшим лихом для польського населення Миколаївщини стали депортації, політичні репресії та гоніння, які почалися в 20-х роках і скалічили життя переважній частині населення, ліквідувавши прошарок справжніх господарів села з передовим агротехнічним досвідом колоністського землеволодіння.

1. Євтух В. Якою має бути етнополітика української держави // Віче. – 1992. – №8; Майборода О. Дебютує етнополітика // Віче. – 1992. – №5; Кириченко В. Національні інтереси: баланс компромісів, синтез доцільності // Віче. – 1992. – №6; Панчук М.І. Етнополітична модель розвитку держави // Відродження. – 1998. – №5-6. 2. Курас І.Ф. Етнополітологія: запити життя і відповіді вчених // Політика і час. – 1992. – №3; Савельєв В.Л., Нагорна Л.Н. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології // Укр. іст. журн. – 1993. – №5; Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 – К.; Нью-Йорк: Вид. М.П. Коць, 2000. – 247 с. 3. Гонтар О.В. Деякі питання міжнаціональних відносин в 20-ті роки // Укр. іст. журн. – 1991. – №7; Чирко Б.В. Національні меншини на Україні в 20-30-х рр. // Укр. іст. журн. – 1990. – №1; Рябошапка Л. Вплив радянських і партійних органів в УСРР на діяльність релігійних громад національних меншин (середина 1920-х років) // Право України. – 2000. – №9; Журба М. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в умовах непу // Київська старовина. – 2000. – №5. 4. Гусєва С.О., Цобенко М.М. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920-1930 рр.) // Укр. іст. журн. – 1991. – №2. 5. Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Зб. наук. праць. // К.; Краків: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002; Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на Півдні України і актуальні проблеми державного управління. Матер. регіон. науково-практ. конф. – Ч. I, II. – Одеса: ОДУ, 1996; Внесок поляків у соціально-економічний та культурний розвиток Південної України: Матеріали Міжн. наук. конф. // Південний архів. – Вип. V. – Херсон: Айлант, 2001. 6. Міжнародні відносини на Півдні України: історія та сучасність: Матеріали Всеукр. наук. конф. – Запоріжжя,

1993; Етнокультурні процеси на Півдні України в ХІХ-ХХ ст. – Ш регіон. наук. конф. – Запоріжжя: ЗДГУ, 2000; Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: Матеріали всеукр. наук. конф. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2001.

7. Скотнікова Л.С. Аграрні відносини в українському селі у 20-30-х роках ХХ століття. – дис. к.і.н. – К., 2000; Черкаський А.В. Національно-культурне будівництво на Півдні України у 20-ті роки. – дис. к.і.н. – Одеса, 1994; Шитюк М.М. Масові репресії на Півдні УРСР в 20-ті – на початку 50-х років. – дис. д.і.н. – К., 2001.

8. Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики. – Одеса, 2004. – С. 233.

9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 219. – Арк. 2.

10. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 318. – Арк. 11, 52.

11. Шитюк М. М. Політика радянської влади щодо поляків південних районів України (20-30 рр.) // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – Київ; Краків, 20-02. – С. 81.

12. Тригуб П.М. Польське населення Миколаївської округи у 20-х рр. ХХ ст. // Південний архів. – Випуск V. – Херсон, 2001. – С. 144.

13. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.Р. 1554. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 223-224.

14. ДАМО. – Ф.Р. 1554. – Оп. 1. – Спр. 553. – Арк. 492.

15. ДАМО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 8.

16. Тригуб П.М. Польське населення Миколаївської округи у 20-х рр. ХХ ст. – С. 143.

17. ДАМО. – Ф. 985. – Оп. 1. – Спр. 1029. – Арк. 1-2, 4-5.

18. ДАМО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 13.

19. ДАМО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 298. – Арк. 10.

20. Там само. – Арк. 66.

21. Соболь П.І. Національно-культурне життя поляків Миколаївщини в 20-ті роки ХХ століття // Південний архів. – Випуск V. – Херсон, 20-01. – С. 160.

22. ДАМО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 298. – Арк. 32.

23. Там само. – Арк. 28.

24. Там само. – Арк. 33.

25. Там само. – Арк. 34.

26. Соболь П.І. Советизація етнічних поляків Миколаївщини: 1920-ті роки // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. – Запоріжжя; Сімферополь, 2001. – С. 95.

27. Шитюк М.М., Шкварець В.П. Комуністичний терор проти польського населення півдня України в 20-50-х роках ХХ століття // Південний архів. – Випуск V. – Херсон, 2001. – С. 162-163.

28. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття. – К., 1994. – С. 28.